

РЕЦЕНЗІЇ

Бовгиря А.

Козацьке історіописання в рукописній традиції XVIII ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 304 с.

Джерелознавча праця А.Бовгирі є другим після книжки О.Апанович комплексним дослідженням рукописної традиції Гетьманщини кінця XVII–XVIII ст. Саме з огляду на це книга корисна та необхідна для кожного дослідника історії України раннього нового часу, оскільки, як писала ще О.Апанович, «репертуар рукописної книги увібрав інтелектуальну та емоційну атмосферу суспільства, має властивість відбивати основні тенденції його ідейно-культурного розвитку» (див.: *Апанович Е.М.* Рукописная книга XVIII в. на Украине. Исторические сборники. – К., 1983. – С.6).

Рукописна книга співіснувала поряд із друкованою до кінця XVIII – початку XIX ст., оскільки побутувала традиція укладання сімейних рукописів і не було достатніх економічних або політичних умов для домінування друкованої книжки. Гетьманщина поряд із балканськими країнами була регіоном, де рукописна книга відігравала особливу роль та відбивала інтереси місцевих еліт. Рукописна спадщина для історії Гетьманщини особливо вагома, оскільки «рукописне» історіописання, на відміну від інших країн, не мало конкуренції з боку державного та приватного друкарства (с.22–23).

Автор зазначає, що у книзі відсутні аналіз та інтерпретація хрестоматійних пам'яток козацького історіописання. Основний її зміст присвячено текстологічному дослідженню та класифікації списків і редакції літописів Г.Граб'янки, Самовидця, «Короткого опису Малоросії» та творів, що поставили на їх основі – родинних і локальних хронік, а також реєстрів документів або документальних компактів. Перший розділ присвячено загальному аналізу рукописних збірників. Ці твори для світської інтелектуальної еліти Гетьманщини стали своєрідною альтернативною історією на протигагу церковному «Синопису» (який за XVIII ст. було перевидано 25 разів!) (с.10–11). Рукописні книги набули особливого поширення у середовищі інтелектуальної еліти Гетьманщини у другій половині XVIII ст. Це пояснюється передусім тим, що новопостала еліта потребувала інтелектуального підґрунтя як для

збереження автономії (1750–1760-ті рр.), так і для інтеграції з імперськими структурами при підтвердженні своїх локальних шляхетських прав як загальноновизнаних дворянських (с.28–29). Українські рукописні книги належали до європейської традиції «*Silva rerum*», але водночас мали свої особливості. Вони, як правило, не були родинними історіями чи засобами політичної боротьби, а виражали ідентичність еліти Гетьманщини (с.32). У свідомості творців та читачів рукописних збірників – козацьких інтелектуалів – минуле було невід’ємно пов’язане з владою, статусом і багатством сучасної їм еліти.

Поширення рукописної книги відбувалося завдяки наявності творців та споживачів цього інтелектуального продукту. Як зазначає А.Бовгиря, укладачі рукописних книг не переймалися їх подальшою долею, тому вони були часто анонімними. Дальшим упорядкуванням рукописів займалися пізніші власники та читачі, які поділяли текст на рубрики й дописували мінізаголовки. Однак структура рукописних збірників характеризувалася незмінністю. В її основі був один із козацьких літописів (найчастіше Г.Граб’янки чи «Короткий опис Малоросії»), до якого додавалися документи, що представляли давність і легітимність козацької еліти та козацтва у цілому, а також різні наративні регіональні твори й документи місцевого значення. Рукописні збірники об’єднувалися якоюсь певною темою. Наприклад, «Собрание известий об Малой Россіи на коим основаніи оная состоит с начала подданства под всероссійским самодержавцем с 1654 года» охоплює підбірку документів про внутрішній лад Гетьманщини (с.43). Найбільш чисельну тематичну групу документів рукописних збірників становить компакт, що поєднує маніфести Єлизавети I стосовно українських справ та матеріали, пов’язані з братами К. та О. Розумовськими (с.47). Документи в рукописній книзі не просто переписувалися, а самі ставали наративом, який виконував функцію легітимації прав і вольностей Гетьманщини та її еліти. Саме скрупульозний аналіз великого комплексу текстів дав можливість досліднику реконструювати світське історіописання Гетьманщини.

Нерідко книга ставала об’єктом активного читання та редагування авторів, які продовжували існуючий текст, вносили у нього нові сюжети, виписки з інших рукописних і друкованих українських або іноземних творів (с.29–30). Українські інтелектуали ставили перед собою амбітні, хоча часто нездійсненні, плани написання історії своєї малої Батьківщини. Так, В.Ломиковський мав намір продовжити «Короткий опис Малоросії» з 1734 до 1801 рр., тобто до правління Олександра I, однак йому вдалося написати оригінальну історіографічну розвідку «О козаках вообще» (с.55–56).

Другий розділ присвячено аналізу списків козацьких літописів кінця XVII – початку XVIII ст. Надзвичайно цінним для історіографії України раннього нового часу є текстологічне дослідження А.Бовгирі «короткої» та «повної» редакцій «Літопису Григорія Граб’янки» (с.78–96). Дослідник віднайшов 13 нових списків літопису, довів, що коротку його редакцію було створено до написання «повної» та запропонував свою концепцію появи цього найпопулярнішого козацького літопису XVIII ст. Як довів автор, найранішим списком короткої редакції є рукопис із колекції І.Вахрамеева Державного історичного

музею в Москві, філіграні, почерк, папір та оформлення якого свідчать, що він написаний у 1670-х рр. (с.80). А.Бовгиря подав низку доказів, які засвідчують, що літопис Г.Граб'янки – похідний від твору, відомого як його коротка редакція. Джерелознавче відкриття дослідника суттєво впливає на наше розуміння політичної свідомості інтелектуальної еліти Гетьманщини останньої третини XVII – першої половини XVIII ст. По-перше, коротка редакція є зв'язком між церковним та світським історіописанням; по-друге, усі інтерпретації істориків про суспільно-політичне життя Гетьманщини, що велися на основі твору Г.Граб'янки, слід перенести на 30–40 років раніше. Це все дає новий образ історії «ідеотворчого» регіону України раннього нового часу, наприклад, прямо стосується «хозаризму», який, на жаль, у сучасній історіографії набув деяких рис наукового міфу. Як зазначає автор, «у тексті короткої редакції, на відміну від повної, етнічні витоки українців ведуться від “козар” і немає згадок про “скіфів”». Натомість у повній редакції натрапляємо на плутанину: корені їх походження ведуться спочатку від скіфів, згодом до них додано “козар”. Відбувається накладення двох теорій. Причому автор повної версії навіть не намагається органічно поєднати скіфську та козарську теорії походження, а лише механічно об'єднує їх» (с.83).

А.Бовгиря провів цікаве дослідження про «Достовірний руський літопис». Більшість джерелознавців вважали, що він існував, та містив опис подій від початку XVI ст. до середини 1650-х або 1670-х рр., а з його основи постали сюжети трьох козацьких наративів, хроніка Ф.Софоновича та Густинський літопис. Автор доходить висновку, що «История о действиях презельной брани» із монографії М.Костомарова і є «Достовірним руським літописом», імовірність існування якого припускали покоління джерелознавців (с.96–106). Також А.Бовгиря провів цікавий аналіз списків «Короткого опису Малоросії» та навів переконливий факт, який дає змогу остаточно закріпити авторство «Літопису Самовидця» за Р.Ракушкою-Романовським.

В останньому розділі («Українські історичні хроніки XVIII ст.») розглядаються «Чернігівський літопис», «Літописець короткий», «Лизогубівський літопис» та регіональні історичні хроніки як складові рукописних збірників. Дослідник детально проаналізував «Чернігівський літопис» у редакції 1760-х рр., порівняв її з попередніми редакціями та аргументував твердження, що авторство твору належить І.Янушкевичу. Серед регіональних історичних хронік проаналізовано «Ніжинський літопис», «Переяславський літопис», «Краткую записку действий, прежде бывших», «Хроніку Гадяцького монастиря», «Новгород-Сіверський літопис». Цінними додатками до книги є зміст рукописних історичних збірників XVIII – початку XIX ст. та дві таблиці списків літопису Г.Граб'янки й «Короткого опису Малоросії».

Книга А.Бовгирі – це якісна відповідь на чітко окреслені питання, якою була історія текстів козацького історіописання Гетьманщини XVIII – початку XIX ст. Зі своїм завданням дослідник блискуче впорався, викликавши низку нових питань щодо бачення історії України раннього нового часу.

В.П.Кононенко (Київ)